

Wstęp

Podjęcie problematyki kary śmierci można uznać za zajęcie ryzykowne. Kara ta w teorii prawa karnego w wielu państwach uznawana jest zasadniczo za niehumanitarną i anachroniczną, a w praktyce coraz częściej eliminowana z katalogu kar. Tendencja ta widoczna jest zwłaszcza w krajach rozwiniętych, ze znaczącym wyjątkiem Stanów Zjednoczonych¹. Ponadto dostrzec można widoczną, wyrażaną w szeregu dokumentów międzynarodowych, ewolucję w rozumieniu praw człowieka jako wykluczających lub przynajmniej zasadniczo ograniczających możliwość stosowania kary śmierci. Również w nauczaniu Kościoła katolickiego daje się dostrzec znamienne przesunięcie akcentów². Chociaż uznaje się dopuszczalność tej kary, o czym dowiedzieć się można np. z nowego Katechizmu, dąży się również do jej ograniczenia, a nawet wyeliminowania, o ile to tylko możliwe³. Zapytać też trzeba o celowość zakreślania dla tej dyskusji tak szerokich ram.

Mierząc się z przedstawionymi wyżej wątpliwościami należy po pierwsze zauważyć, że – niezależnie od stanu prawnego – trudno mówić o osiągnięciu pełnego konsensusu w tej sprawie, nie tylko w Polsce. Pojawiają się wciąż głosy o konieczności zaostrzenia kar w nadmiernie – zdaniem niektórych – zliberalizowanym Kodeksie karnym, w tym – przywrócenia kary śmierci. Niezależnie od tego, kara ta z racji swojej drastyczności i złożoności domaga się szerokiej perspektywy, pozwalającej na ujmowanie jej różnych aspektów.

¹ Dogmatyka prawa karnego Stanów Zjednoczonych, czy też szerzej: amerykańskie nauki prawne, są w Polsce stosunkowo mało znane i wywierają niewielki wpływ. Jest to zjawisko o tyle zrozumiałe, że w przypadku Stanów Zjednoczonych, podobnie jak i Wielkiej Brytanii, mamy do czynienia z odrębnym od europejskiego, co do zasad, systemem prawnym. (Dodać trzeba, że mówienie o nim jako o *common law* jest pewnym uproszczeniem). Warto więc uwzględniać w większym zakresie, niż się to czyni zazwyczaj, literaturę tej kultury prawnej. Jest to celowe również dlatego, że spośród państw rozwiniętych jedynie Stany Zjednoczone stosują karę śmierci.

² O sporach dotyczących dopuszczalności kary śmierci w obrębie teologii katolickiej pisze A. Grzeškowiak, autorka znanej monografii: Kara śmierci w polskim prawie karnym, wyd. 2, s. 21. W niniejszej publikacji uwzględniane będzie wyd. 2 monografii A. Grzeškowiak, która została opublikowana po raz pierwszy pod tym samym tytułem, cztery lata wcześniej (Toruń 1978). Zob. również: J. Widacki, Filozofia prawa karnego z punktu widzenia nauki Kościoła, Pal. 1989, Nr 5–7, s. 83.

³ Zob. B. Bartusiak, Kara śmierci w świetle nauki Kościoła Katolickiego ze szczególnym uwzględnieniem Katechizmu Kościoła Katolickiego oraz Encykliki 'Evangelium vitae', [w:] K. Sławik (red.), Współczesna przestępczość. Problemy prawnokarne, kryminalistyczne i kryminologiczne, Szczecin 1996.

Po drugie, mimo wspomnianych na początku okoliczności oraz istnienia w polskiej literaturze prawniczej monografii *A. Grzeškowiak* o karze śmierci oraz wydanej stosunkowo niedawno drugiej – autorstwa *M. Mitera* i *M. Zubika*⁴, nie opuszczało mnie jednak od długiego czasu przekonanie, że temat wart jest ponownego podjęcia. Zajmując się tą problematyką, zauważyłem bowiem szereg nierozwiązanych problemów, jak np. występowanie różnic w założeniach, przyjmowanych w dyskusjach między abolicjonistami i retencjonistami, czyniące wymianę argumentów w pewnym stopniu chaotyczną. Wolno chyba taką dyskusję porównać z rozmową prowadzoną w dwóch, dość różniących się od siebie językach. Szerokie, interdyscyplinarne ujęcie narzuca zaś sama tematyka, posiadająca złożony charakter, wykraczający znacznie poza granice prawa karnego, czy nawet prawa w ogólności. O potrzebie próby pogłębienia dyskusji nad karą śmierci, w szczególności w kontekście dyskusji o racjonalizacji kary kryminalnej oraz ujęcia zagadnienia kary śmierci w szerszych ramach niż się to czyni zazwyczaj, przekonują mnie ponadto opinie, wyrażane przez osoby zajmujące się prawem i filozofią, czy też prawem karnym, lecz bez zamykania się wyłącznie w obrębie zagadnień dogmatyczno-prawnych.

Autorka wymienionej wyżej pracy „Kara śmierci w polskim prawie karnym” pokazuje na złożoność problemu. Używa nawet mocnego sformułowania, że nie istnieje jeden problem kary śmierci. Wyróżnia następnie cztery rodzaje zagadnień: etyczne, filozoficzne, prawne oraz polityczne, które łączy następnie w dwie zasadnicze grupy: 1) filozoficznoprawne i 2) kryminalnopolityczne⁵. Rozważania dotyczące pierwszego rodzaju zagadnień koncentrują się na etycznym wymiarze normy „Nie zabijaj!”: czy ma ona charakter bezwarunkowy, a jeżeli nie, to jakie okoliczności uzasadniają jej zawieszenie. Rozważania dotyczące drugiej grupy omawiają retributywne i prewencyjne teorie kary. W końcu odpowiednie miejsce poświęca się innemu rodzaju argumentom. Sięgnięcie po tę monografię nie tylko potwierdza sensowność zarysowywania szerszych ram w dyskusji o karze śmierci, lecz pozwala także na wytyczenie kierunku poszukiwań. Bliższe przyjrzenie się przedstawianej argumentacji pokazuje bowiem pewne – charakterystyczne dla tej dyskusji – zawężenie problematyki filozoficznej do kwestii ściśle etycznych oraz związanych z teorią kary. Tymczasem kara śmierci rozważana jest w filozofii nie tylko w związku z filozofią prawa, lecz także w szerszym kontekście relacji jednostki i wspólnoty⁶. (Nie chodzi tu oczywiście o wyeliminowanie teorii kary).

W dorobku *L. Lernella*, zasłużonego dla penologii polskiej, znaleźć można szereg argumentów na rzecz szerokiego rozpatrywania problematyki kary. Z jednej strony autor zwraca uwagę na konieczność wyraźnego zakreślenia

⁴ *A. Grzeškowiak*, Kara śmierci w polskim prawie karnym, wyd. 2 popr., Toruń 1982 oraz *M. Mitera*, *M. Zubik*, Kara śmierci w świetle doświadczeń współczesnych systemów prawnych, Warszawa 1998.

⁵ *A. Grzeškowiak*, Kara śmierci, s. 15.

⁶ Ujęcie takie znaleźć można w ciekawym eseju *R. Legutki*, Śmierć i polityka, zamieszczonym w książce tegoż autora *Etyka absolutna i społeczeństwo otwarte*, Kraków 1993, s. 139–154.

poła badań i oddzielenia np. dogmatyczno-prawnych rozważań o karze od badań kryminologicznych⁷. Z drugiej strony pisze on często wprost o filozofii kary⁸, wyróżnia ontologiczne i aksjologiczne aspekty kary kryminalnej, uwzględnia też dorobek nauk szczegółowych, a zwłaszcza w szczególności socjologii⁹. Podsumowując najkrócej stanowisko *L. Lernella* stwierdzić można, że rozważania o karze – niezbędne w każdej pracy zajmującej się karą śmierci, a szczególnie takiej, która rozważa tę karę od strony racjonalizacji kary kryminalnej – nie mogą zaciierać różnic między penologią, jako częścią dogmatyki prawa karnego, a penologią rozważaną np. jako część kryminologii. Pozostając w obrębie prawa karnego, istnieje jednak potrzeba odwołania się do dorobku filozofii w celu wypracowania całościowej teorii kary.

Już po napisaniu tej pracy (lub w trakcie jej kończenia) pojawiły się prace, poświęcone teorii kary, o których trzeba przynajmniej wspomnieć. Są to: „Kara. Podstawy filozoficzne i historyczne” *J. Warylewskiego*, „Podstawy penologii” *J. Utrata-Mileckiego* i dwa artykuły o rozumieniu kary u *Kanta* i *Hegla* w *Ius et Lex*. Osobno wspomnieć trzeba o interesującym przedstawieniu argumentów retencjonistycznych (chodzi o retencjonizm umiarkowany), zawartym „Kara śmierci w obronie życia ludzkiego” *Jerzego Adama Świdzińskiego*.

Trzeba tu też wspomnieć o dyskusji panelowej, której podstawą był raport „Wyzwania wobec nauk społecznych u progu XXI wieku”, przygotowany przez zespół uczonych pod redakcją *I. Wallersteina*. Wśród panelistów znalazł się filozof *J. Woleński*, który rozważając problem interdyscyplinarności w nauce przywołał karę śmierci: „O ile znam historię nauki, to sukcesy badań interdyscyplinarnych pojawiają się wtedy, kiedy wyłania się pewien problem i kompetentni ludzie dochodzą do wniosku, że trzeba ten problem badać z różnych stron i że potrzebne jest współdziałanie fizyki i chemii, chemii i biologii. Rozumiem to w sposób następujący: jeżeli się np. dyskutuje problem kary śmierci w Polsce, jest to niewątpliwie zagadnienie, które powinno być traktowane interdyscyplinarnie. Są tu wątki kryminologiczne, etyczne, penitencjarne i socjologiczne,

⁷ Zob. np.: *L. Lernell*, Podstawowe zagadnienia penologii, Warszawa 1977, s. 13–18.

⁸ Warto zauważyć, że z taką terminologią oraz odwoływaniem się do problematyki filozoficznej można się spotkać już u początków współczesnej polskiej nauki prawa karnego. Dla przykładu przytoczyć można wydane w języku niemieckim dzieło *J. Makarewicza* z 1906 r. i poświęcone zagadnieniom kary, w którego tytule autor posługuje się pojęciem „filozofia prawa karnego” („Einführung in die Philosophie des Strafrechts”, Stuttgart 1906).

⁹ Pewne wątpliwości nasuwa terminologia filozoficzna używana przez *L. Lernella*, np. sposób rozumienia ontologii raczej w kategoriach nauki szczegółowej niż gałęzi wiedzy filozoficznej czy też podział wartości na zagadnienia aksjologiczne, filozoficzne i etyczne. Szczegółowa dyskusja wymagałaby jednak zajęcia się nauką o karze w ogólności, tak jak przedstawia ją autor, co nie jest możliwe. Wspomniane wątpliwości, czy możliwość podjęcia dyskusji z wieloma założeniami, czy twierdzeniami wysuwanymi przez *L. Lernella* nie odbiera w żadnym wypadku wartości jego nauce o karze.